

Prof. Ass. Remzije Istrefi*

Kuptimi i nocionit të drejtësisë transicionale dhe i pajtimit nga perspektiva ndërkombëtare e ndërtimit të paqes

Abstrakt

Dekadave të fundit, aktorët ndërkombëtarë luajtën një rol me ndikim dhe përshpejtues për lehtësimin e drejtësisë dhe pajtimin e shoqërive të ndara, përmes përpjekjeve në situatat e paskonfliktit për ndërtimin e paqes. Aktorët ndërkombëtarë jo vetëm ofrojnë një rol ndërmjetësues në mes të armiqve të dikurshëm, por edhe janë bërë pjesëmarrës efektiv në projektimin dhe ndërmarrjen e aktiviteteve që janë pjesë e mekanizmit të drejtësisë transicionale, në disa raste duke synuar pajtimin mes tyre. Duke vepruar kështu, këta aktorë marrin rolin e një "agjencie morale", të cilës shumë shpesh i mungon besimi politik dhe mirëbesimi nga ana e shoqërisë ku veprojnë.

Ky punim mëton të shqyrtojë kritikën lidhur me rolin e aktorëve ndërkombëtarë në proceset e drejtësisë transicionale që kanë të bëjnë me aktivitetet e ndërtimit të paqes në një shoqëri të dal nga konflikti, si dhe të vlerësojë kontributin e tyre në formësimin e konceptit të pajtimit.

Punimi analizon efektin e kritikave të tilla, dhe diskuton nëse kritikën ekzistuese shkencore i ndryshojnë rrënjësisht konceptet dominuese të drejtësisë transicionale apo potencialisht kërkojnë ndërlidhjen e korpusit ekzistues të njohurive dhe kornizës përkatëse konceptuale.

* Prof. Ass. Remzije Istrefi është ligjëruese në Fakultetin Juridik të Universitetit të Prishtinës në lëndët Mbrojta Ndërkombëtare e të Drejtave të Njeriut, dhe Organizatat Ndërkombëtare, dhe është këshilltare e jashtme në Projektin: "Mbështetje për Drejtësinë Transicionale në Kosovë (STJK Project), Programi i Kombeve të Bashkuara për Zhvillim (UNDP), për të mbështetur Grupin Punues Ndër-ministral për Ballafaqimin me të Kaluarën dhe Pajtimin (GPBmKP) në kuadër të Zyrës së Kryeministrit, Qeveria e Republikës së Kosovës, për hartimin e Strategjisë Kombëtare për Ballafaqim me të Kaluarën dhe Pajtimin. Mendimet e shprehura janë qëndrime personale të autores dhe nuk reflektojnë mendime institucionale.

Fjalët kyçe: drejtësia transicionale, pajtimi, bashkësia ndërkombëtare, ndërtimi i paqes, të drejtat e njeriut.

Hyrje

Drejtësia transicionale është konceptuar në përgjithësi si një fushë që hulumton përpjekjet për të siguruar paqen dhe drejtësinë.¹ Edhe pse fushë e re studimi, i është ekspozuar vazhdimisht kritikave teorike dhe praktike.² Një numër çështjesh të diskutueshme janë ngritur lidhur me ideologjinë e fushës, funksionimin dhe legjitimitetin e mekanizmave ligjorë, kapacitetin e përgjithshëm të hartuesve të saj, arritja e qëllimeve në praktikë dhe të tjera.

Pajtimi si qëllim final i drejtësisë transicionale është bërë po ashtu koncept i kontestuar, me një rrjet të gjerë qasjesh konfuze e konkurruese. Vlera e pajtimit është diskutuar në kontekste të ndryshme politike, etike dhe ligjore. Më pas, ai u kthye në përpjekje për t'i arritur më mirë kushtet që kanë të bëjnë me të kaluarën në shoqëritë në transicion dhe të për t'i përmirësuar marrëdhëniet mes palëve dikur në kundërshtim me njëra-tjetrën.

Në dekadat e fundit, aktorët ndërkombëtarë luajtën një rol me ndikim dhe përshpejtues në lehtësimin e drejtësisë dhe pajtimin e shoqërive të ndara përmes përpjekjeve të paskonfliktit për ndërtimin e paqes. Aktorët ndërkombëtarë jo vetëm ofrojnë një rol ndërmjetësues mes armiqve të dikurshëm, por edhe janë bërë pjesëmarrës efektiv në projektimin dhe ndërmarrjen e aktiviteteve që janë pjesë e mekanizmit të drejtësisë transicionale në disa raste duke synuar pajtimin mes tyre. Duke vepruar kështu, këta aktorë marrin rolin e një "agjencie morale", të cilës shumë shpesh i mungon besimi politik dhe përmbushja e mirëbesimit.

Në territoret e prekura nga luftërat civile dhe trazirat e dhunshme, aspekte kritike të agjendës së një vendi pas konflikti rrallë pranojnë lehtë "zgjidhje"

¹ Termi 'drejtësi transicionale' është përdorur më 1995 nga Neil Kritz, i cili ka publikuar një studim në tri vëllime të titulluar "Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes". Ky studim praqet një studim koherente të mekanizmave që ende konsiderohen qendror në studimet e drejtësisë transicionale sot, të tilla sic janë komisionet e hetimit, gjyqet, verifikimet dhe restitucionet apo reparacionet. Shih Neil J. Kritz, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1995).

² Për natyrën bashkëkohore të 'fushës' së drejtësisë transicionale shih përgjithësisht: Christine Bell Transitional Justice, "Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'". *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 3, 2009, 5–27.

të gjeneralizueshme.³ Gjithnjë e më shumë, përvoja e pranuar është se burimet më të mirat dhe kështu 'modalitetet' më të mira – edhe pse me shumë dilema dhe në dukje të vështira - të menaxhimit të pasojave të konflikteve të dhunshme bien brenda vetë shteteve. Megjithatë, shumica e shoqërive që dalin nga konfliktet e dhunshme janë krejtësisht të 'lodhura' dhe ekonomikisht të varfra. Ato nuk kanë burimet teknike dhe materiale për të ngritur projekte shëruese, komisionet për të vërtetën, pajtimin, programe të riparacioneve, dhe shumë shpesh ka një mungesë të vullnetit politik për të iniciuar dhe zbatuar proceset e drejtësisë tranzicionale dhe të pajtimit.

Njëkohësisht, me rritjen e numrit të konflikteve rajonale, gjithnjë e më shumë luftëra civile u zhvilluan në vitet 1990, komuniteti ndërkombëtar u angazhua në mënyrë progresive më shumë me ndërtimin e paqes, duke mos përjashtuar operacionet paqeruajtëse si për nga cilësia ashtu edhe për nga sasia.⁴ Aktorët ndërkombëtarë u angazhuan në rajonet apo vendet jo vetëm për të mbajtur paqe - në disa raste, pas një ndërhyrjeje ndërkombëtare ushtarake - por edhe për të ndërtuar paqen në fazën e pas konfliktit.⁵ Këto ndërhyrje kanë qenë të kombinuara me operacionet 'paqeruajtëse' që kërkojnë për t'i dhënë fund konflikteve të dhunshme të lidhura në një formë apo tjetër me qeveritë jo përfaqësuese dhe/ose represive, dhe për të sjellë një tranzicion me mjete më paqësore që kanë të bëjnë me eliminimin e interesave konfliktuale në një periudhë të transformimit të konfliktit.⁶

³ "Traditional Justice and Reconciliation after Violent Conflict: Learning from African Experiences, International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2008", gjendet në:

http://www.idea.int/publications/traditional_justice/upload/Traditional_Justice_and_Reconciliation_after_Violent_Conflict.pdf.

⁴ Shih Edward Newman, Roland Paris, and Oliver P. Richmond, "Introduction", në Edward Newman, Roland Paris, and Oliver P. Richmond, eds, *New Perspectives on Liberal Peacebuilding* 3, 9 (UN 2009).

⁵ Me fundin e Luftës së Ftohtë, bota përjetoj një zgjerim të shpejtë në paqeruajtjen ndërkombëtare dhe ndërtimin e paqes dhe operacionet e paqes të OKB-së shpejt u rritën në sofistikim dhe kompleksitet. Shih: Simon Chesterman, You, *The People: The United Nations, Transitional Administration, and State Building* (Oxford University Press: 2004) 238. Për gjeneratën tjetër të misioneve paqeruajtëse shih Roland Paris, *Peacekeeping and the Constraints of Global Culture*, 9 *Eur J Ind Rel* 441,448-50 (2003).

⁶ Shembujt më kompleks të operacioneve multi-dimensionale të paqes përfshijnë Kamboxhën, Angolën, Burundin, Republikën Qendrore Afrikane, Liberinë, Mozambikun, Ruandën, Sierra Leonën, Çadin, Sudanin, Bregun e Fildishtë, Republikën Demokratike të Kongos, Somalinë, Kosovën, El Salvadorin, Guatemalën, Haitin, Timorin Lindor, Bosnjë dhe Hercegovinë, Sllavoninë Lindore, dhe Kroacinë.

Koncepti i "ndërtimit të paqes pas konfliktit" është lidhur me operacionet multi-dimensionale të paqes të Organizatës së Kombeve të Bashkuara (OKB) që shpesh i atribuohen raportit *Agjenda për Paqe* të vitit 1992 të ish Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së, Boutros Boutros-Ghali, i cili e ka definuar atë si "aksion për të identifikuar dhe mbështetur strukturat të cilat do të tentojnë të forcojnë dhe konsolidojnë paqen për të shmangur rikthimin në konflikt".⁷ Që nga ajo kohë, koncepti është institucionalizuar nëpër një numër organizatash jashtë sistemit të OKB-së e që përdoren për të formësuar dhe organizuar një sërë aktivitetesh pas konfliktit.⁸ OKB, organizatat rajonale, si dhe ndihma e shtetet individuale në projektet e ndërtimit të paqes pas konfliktit ka marrë forma të ndryshme, disa më të përgjithshme, disa të tjera shumë të veçanta. Për shembull, Unioni Afrikan (AU) është angazhuar në mbështetjen e disa proceseve të paqes në Afrikë, Bashkimi Evropian (BE) është aktiv në mbështetjen e procesit të paqes në Ballkanin Perëndimor ose në territoret e ish-Jugosllavisë, dhe Organizata e Shteteve Amerikane (OAS) po mbështet disa procese të paqes në hemisferën perëndimore (si, për shembull, në Haiti). Në Kosovë dhe Timorin Lindor, OKB-ja ka krijuar administratat e plota territoriale ndërkombëtare dhe direkt janë përfshirë në administrimin e gjyqësorit, policisë, dhe shërbimet e burgjeve. Si një fushë specifike ku komuniteti ndërkombëtar ka qenë i përfshirë në proceset e drejtësisë tranzicionale që kanë një potencial pajtimi është edhe fusha e drejtësisë. OKB-ja ka ngritur tribunale ndërkombëtare të tilla si Tribunali Ndërkombëtar për ish Jugosllavin (ICTY) në Hagë dhe Tribunali Ndërkombëtar për Ruanden (ICTR) në Arusha, dhe kohët e fundit Gjykatën Speciale për Kosovën.⁹ Kjo përfshirje e aktorëve ndërkombëtarë në llogaridhënie është quajtur kulmi global i ndjekjeve penale të shkeljeve të të drejtave të njeriut duke u shfaqur si një normë e re ndërkombëtare e përgjegjësisë.¹⁰ Në Kamboxhia, Timor Lindor, Sierra Leone dhe Kosovë, OKB-ja dhe BE-ja janë përfshirë në përpjekjet për të krijuar një lloj të ri të tribunalit për ndjekjen e krimeve ndërkombëtare. Këto janë "gjykata vendore

⁷ United Nations, *Agenda for Peace, Preventative Diplomacy, Peacemaking and Peace Keeping*, UN Doc A/47/277-S/24111 at 6, 21 (1992).

⁸ Michael Barnett, et al, *Peacebuilding: What Is in a Name?*, 13 *Global Governance* 35, 45-48 (2007).

⁹ Më 3 gusht 2015 Parlamenti i Kosovës ka miratuar "Ligjin për Dhomat e Specializuara dhe Zyrën e Prokurorit të Specializuar", një amendament kushtetues që do të themelojë një gjykatë speciale për krimet e luftës për të hetuar ish Ushtrinë Çlirimtare të Kosovës (UÇK) për krimet e kryera gjatë dhe pas luftës në Kosovë. Shih: Ligji nr.05/L-053 për Dhomat e Specializuara dhe Zyrën e Prokurorit të Specializuar, *Gazeta Zyrtare të Republikës së Kosovës* / Nr. 27 / 31 gusht 2015, Prishtinë.

¹⁰ Kathryn Sikkink, *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics* (Norton 2011).

të ndërkombëtarizuara" apo të ashtuquajturat "gjykatat hibride", shartuar mbi strukturën gjyqësore të një shteti, ku kanë ndodhur shkeljet masive të të drejtave të njeriut dhe të drejtës humanitare.¹¹ Përveç kësaj, komuniteti ndërkombëtar ka sponsorizuar ngritjen e komisioneve të së vërtetës dhe të pajtimit, të tilla si në El Salvador, në Guatemalë dhe në Timorin Lindor dhe shumë të tjera.¹² Ndërsa të vlerësuara shumë, përpjekjet e aktorëve ndërkombëtarë në forma të ndryshme për ndërtimin e paqes pas konflikteve të dhunshme, nuk janë kursyer nga kritika shkencore. Në këtë artikull kam për qëllim të shqyrtojë disa nga kritikave për rolin e aktorëve ndërkombëtarë në lehtësimin e proceseve të drejtësisë tranzicionale në një shoqëri pas konfliktit, si dhe të vlerësojë kontributin e tyre në formimin e konceptit të pajtimit. Unë do të analizoj efektin e kritikave të tilla, dhe të diskutoj nëse kritikave ekzistuese shkencore ndryshojnë rrënjësisht konceptet dominuese të drejtësisë tranzicionale ose potencialisht kërkojnë thithjen e korpusit ekzistues të njohurive dhe kuadrit përkatës konceptual.

Ky artikull fillon me një pasqyrë të literaturës mbi drejtësinë tranzicionale dhe pajtimin, duke theksuar faktorët e përbashkët në lidhje me përdorimin dhe sqarimin e koncepteve të ndryshme legale. Vëmendje e veçantë do t'i kushtohet pikëpamjeve që e shohin drejtësinë tranzicionale si "projekt global", si dhe pikëpamjeve që akuzojnë hartuesit ndërkombëtarë të drejtësisë tranzicionale si ata që kërkojnë për të prodhuar modele dhe të vërteta që lidhen me demokracinë e shërbyer (një masë u përshtatet të gjithëve) dhe janë "të verbër" për të drejtat e njeriut dhe drejtësinë sociale në kontekstin lokal.

Për këtë qëllim, ky artikull analizon kritikët që e vënë në pyetje kapacitetin e aktorëve ndërkombëtarë për të hyrë në marrëdhënie ndër-personale me ish-palët në konflikt. Kjo do të mundësojë vlerësimin e angazhimit të përgjithshëm të aktorëve ndërkombëtarë dhe qasjes në drejtësinë tranzicionale, si dhe të vlerësojë kontributin e tyre në konceptimin dhe masat e drejtësisë tranzicionale dhe agjendën e pajtimit në kuadër të përpjekjeve të ndërtimit të paqes pas konfliktit.

¹¹ Derek M. Welski, Policy Report 11/2014. "Hybrid Court System in Kosovo: Has EULEX Proven to be the Device to Strengthen the Independence and Effectiveness of the Judiciary?" shtator 2014, gjendet në: <http://legalpoliticalstudies.org/wp-content/uploads/2014/11/Policy-Report-11-2014-eulex-Hybrid-Courts-ENG.pdf>.

¹² Për më shumë detaje për komisionet e të vërtetës, shih Priscilla B. Hayner (2002), *Unspeakable Truth: Facing the Challenge of Truth Commissions* (Routledge: London, 2002); Naomi Roht-Arriaza and Javier Marieacurrena (eds.), *Transitional Justice in the Twenty-First Century* (Cambridge University Press: Cambridge, 2006).

1. Drejtësia Transicionale, Pajtimi dhe Ndërtimi i Paqes

Drejtësia transicionale është një fushë e aktivitetit që fokusohet "se si shoqëritë adresojnë trashëgiminë e abuzimeve të kaluara të drejtave të njeriut, mizorive në masë, si dhe formave të tjera të traumave të rënda sociale, duke përfshirë edhe gjenocidin apo luftën civile, për të ndërtuar një të ardhme më demokratike, të drejtë ose paqësore".¹³ Këto qasje përfshijnë një "grup të parimeve të ndërlidhura dhe proceseve të përqendruara në sundimin e imagjinuar të ligjit dhe të ligj-bërjes "në përbërjen e transicionit" drejt një vargu qëllimesh.¹⁴ Ndërsa drejtësia transicionale mund të datojë nga lindja e vetë demokracisë (në Athinën klasike), konceptimet moderne të drejtësisë transicionale shfaqen me përpjekje të përbashkëta për të mbrojtur të drejtën ndërkombëtare në qendër të marrëdhënieve ndërshtetërore në prag të Luftës së Dytë Botërore.¹⁵ Për një kohë të gjatë qasja ndërkombëtare ishte më e dukshme në përhapjen e traktateve kryesore ndërkombëtare dhe angazhimin ndërkombëtar në "agjendën pas konfliktit", kryesisht nëpërmjet OKB-së, e kohët e fundit edhe nga organizatat rajonale.¹⁶ Komuniteti ndërkombëtar ka deklaruar se i ka prioritet çështjet e drejtësisë dhe është duke financuar dhe mbështetur zbatimin e një morie nismash ligjore. Gjithnjë e më shumë përpjekje ndërkombëtare kanë shkuar në ndërtimin e gjykatave ndërkombëtare dhe hibride, në hartimin e ligjeve, në ndëshkimin e autorëve të shkeljeve të drejtave të njeriut, në mbështetjen e OJQ-ve për të drejtat e njeriut, dhe në përgjithësi në promovimin e sundimit të ligjit jashtë vendit. Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Kofi Annan, në raportin e tij për Këshillin e Sigurimit, në gusht të vitit 2004, pranoi se ka pasur një përqendrim më të madh nga ana e OKB-së për çështjet e drejtësisë, drejtësisë transicionale, si dhe sundimin e ligjit në shoqëritë në konflikt dhe pas konfliktit.¹⁷ Ai vuri në dukje se përfshirja e drejtpërdrejtë e OKB-së në shoqëritë pas konfliktit është karakterizuar nga importimi i aparatit të drejtësisë transicionale, për shembull, në Kosovë dhe Timor Lindor, ku

¹³ Louis Bickford, "Transitional Justice", në Dinah L. Shelton (ed.), *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Farmington Hills, MI: Macmillan Reference, 2004) 1045.

¹⁴ Ruti G. Teitel, *Transitional Justice* (Oxford University Press: New York, 2000) 12.

¹⁵ Për historinë e drejtësisë transicionale shih: John Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective* (Cambridge University Press: Cambridge 2004); shih poashtu edhe Ruti G. Teitel, 'Transitional Justice Genealogy' (2003) 16 *Harvard Human Rights Journal* 69-94.

¹⁶ "An Agenda for Peace: Prevention Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping" (1992) *17 UN Doc. A/47/277-S/24111*.

¹⁷ UN Secretary-General, "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post Conflict Societies" (2004) *UN Doc. S/2004/616* (23 August 2004). 4.

OKB-ja ka qenë e përfshirë direkt në administrimin e gjyqësorit, policisë dhe shërbimet e burgut.

Përkufizimet e drejtësisë transicionale ndryshojnë dhe kanë evoluar me kalimin e kohës, shumica e tyre duke u përpjekur për të kapur një dilemë ligjore, politike dhe morale për mënyrën se si të merren me historikun e të drejtave të njeriut dhunën politike në shoqëritë që kalojnë një formë të transicionit politik.¹⁸ Për OKB-në, drejtësia transicionale përfshin "gamën e plotë të proceseve dhe mekanizmave të lidhur me përpjekjet e një shoqërie për trashëgiminë e abuzimeve në shkallë të madhe të të kaluarës, për të siguruar llogaridhënie, për t'i shërbyer drejtësisë dhe për të arritur pajtimin".¹⁹ Këto mund të përfshijë mekanizma gjyqësor dhe jo-gjyqësor, me nivele të ndryshme të përfshirjes ndërkombëtare (ose kurrfarë) dhe ndjekjeve penale individuale, reparacioneve, kërkimit të së vërtetës, reformave institucionale, verifikimin dhe shkarkimet, ose një kombinim të tyre.²⁰ Thënë në përgjithësi, qëllimi i proceseve të drejtësisë transicionale është për të bërë drejtësi dhe për të siguruar një riparim në prag të dhunës së tmerrshme.²¹

Qendra Ndërkombëtare për Drejtësi Transicionale (ICTJ) përcakton drejtësinë transicionale si "përgjigje ndaj shkeljeve sistematike ose të përhapura të të drejtave të njeriut", e cila "kërkon njohje për viktimat dhe promovim të mundësive për paqe, pajtim dhe demokraci."²² Drejtësia transicionale është përcaktuar edhe si "koncepti i drejtësisë që ndërhyjnë në një periudhë të ndryshimeve politike, e karakterizuar nga një përgjigje juridike ndaj gabimeve të regjimit të kaluar".²³ Si e tillë, drejtësia transicionale përfshin aspekte të 'shikimit prapa dhe të të përparuar'.²⁴ Roht-Arriaza, për shembull, përcakton drejtësinë transicionale si "grup i praktikave, mekanizmave dhe shqetësimeve që lindin pas një periudhe të konfliktit, konfliktit civil ose represionit, dhe që kanë për qëllim direkt të përballen dhe të merren me shkeljet e kaluara të drejtave të njeriut dhe të së

¹⁸ Për një shqyrtim kritik të definicionit të drejtësisë transicionale, shih: Rosemary Nagy, *Transitional Justice as a Global Project: Critical Reflections*, 29 *Third World Quarterly* 275, 277-78 (2008).

¹⁹ *Ibid*, 2.

²⁰ *Ibid*.

²¹ Margaret Walker, *Moral Repair: Reconstructing Relations after Wrongdoing* (Cambridge University Press: Cambridge, 2006).

²² ICTJ Website, available at: <http://www.ictj.org/en/tj/>. Shih gjithashtu UN Secretary General, "Report of the Secretary General, The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies"

²³ Teitel, "Transitional Justice Genealogy", f 69-94.

²⁴ *Ibid*.

drejtës humanitare".²⁵ OKB-ja ka lëvizur drejt njohjes që për t'u marrë siç duhet me shkaqet rrënjësore të konfliktit, është gjithashtu e nevojshme për të adresuar shkeljet e të drejtave ekonomike, sociale dhe kulturore.²⁶

Ka marrëveshje të përgjithshme se në çdo shtet ku mizoritë masive kanë ndodhur duhet angazhuar në procese gjyqësore (dhe jo-gjyqësore) që do të çonin në drejtësi për krimet e kaluara, paqe, një shoqërie demokratike dhe vendosje të sundimit të ligjit. Kështu, kjo afirmon se qeveritë pasardhëse duhet të ndërtojnë institucionet që do të kryejnë proceset për të kërkuar drejtësi për gabimet e kaluara, duke treguar angazhim për qeverisje të mirë dhe të respektimit të të drejtave të njeriut në të ardhmen.²⁷

Katër procese besohet se përbëjnë thelbin e drejtësisë transicionale; zakonisht, transicioni përfshin një proces të drejtësisë, për të sjellë autorët e mizorive masive para drejtësisë dhe për të ndëshkuar ata për krimet e kryera; një proces riparimi, për të rehabilituar viktimat nga krimet që kanë pësuar; një proces i kërimit të së vërtetës, për të hetuar plotësisht krimet në mënyrë që shoqëria të zbulojë çfarë ka ndodhur gjatë shtypjes/konfliktit, kush i ka kryer krimet, dhe ku janë eshtrat e viktimave; dhe një proces i reformave institucionale, për të siguruar që krimet e tilla të mos përsëriten.²⁸ Për të ndihmuar në këtë përpjekje, janë hartuar kodet transicionale, udhëzimet dhe mjetet politike të sundimit të ligjit. Zyra e Komisionerit të Lartë të OKB-së për të Drejtat e Njeriut (OHCHR) në vitin 2006, ka lëshuar Mjetet për Sundimin e Ligjit për Shtetet e Post-Konflikt,²⁹ kurse ish Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së në Letrën Udhëzuese ofron parimet dhe kornizën udhëheqëse për një qasje të Kombeve të Bashkuara në proceset e drejtësisë transicionale dhe mekanizmat.³⁰ Në mënyrë që të zbatohen me sukses, çdo proces i drejtësisë transicionale duhet të projektohet dhe zbatohet me

²⁵ Roht-Arriaza and Mariezcurrena, "Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice", f 2.

²⁶ Office of the High Commissioner of Human Rights, *Analytical Study on Human Rights and Transitional Justice*, Document: A/HRC/12/18, United Nations: Geneva, 2009)

²⁷ Rutie Tietel, "Transitional Justice in a New Era" *Fordham International Law Journal*, Vol, 26:893,2003 . 893.

²⁸ Shih: Office of the High Commissioner of Human Rights (2009), "Analytical Study on Human Rights and Transitional Justice"

²⁹ OHCHR, *Rule of Law Tools for Post Conflict States* (United Nations: New York and Geneva, 2009 , 2006).

³⁰ GUIDANCE NOTE OF THE SECRETARY-GENERAL United Nations Approach to Transitional Justice. Gjendet në [file:///C:/Users/PC/Downloads/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL%20(1).pdf)

vëmendje të veçantë për të drejtat e viktimave dhe familjeve të tyre, me një kujdes të veçantë për nevojat dhe perspektivat e grave dhe fëmijëve.³¹

Së bashku me drejtësinë transicionale, koncepti i pajtimit ka fituar rëndësi në mesin e atyre që angazhohen në rigjenerimin e pasluftës. Në dekadën e kaluar "pajtimi" është bërë një nga katër kategoritë kryesore të nismave që marrin mbështetje donatorësh, së bashku me zhvillimin politik, asistencën socio-ekonomike dhe sigurinë.³² Shumë hulumtues dhe praktikues e shohin pajtimin si një kërkesë të domosdoshme për paqe të qëndrueshme, duke supozuar se sapo të jetë arritur një zgjidhje politike nga lart-poshtë, një proces nga poshtë-lart duhet të ndodhë, ku çështjet e pazgjidhura të konfliktit do të trajtohen në mënyrë për të parandaluar kontestimin e zgjidhjes dhe kthimin në dhunë.³³

Pajtimi është definuar si një proces "përmes të cilit një shoqëri lëviz nga një e kaluar e ndarë në një të ardhme të përbashkët"; duke shikuar në të kaluarën në një mënyrë që lejon njerëzit të shohin atë në drejtim të "vuajtjeve të përbashkëta dhe përgjegjësisë kolektive" dhe që mund të ndihmojë për të rivendosur besimin.³⁴ Koncepti është diskutuar në kontekstin e mirënjohjes, pendimit, mëshirës dhe faljes. Disa dijetarë kanë argumentuar se proceset e pajtimit jo domosdoshmërisht do të çojnë në falje, pasi është konsideruar që të drejtën dhe autoritetin për falje e mbajnë vetëm të viktimizuarit dhe nuk mund të kërkohet nga të.³⁵

Pajtimi mund të kuptohet si "asgjë më shumë se "bashkëjetesë e thjeshtë", në kuptimin që ish-armiqtë respektojnë ligjin në vend se të vriten me njëri-

³¹ Noelen Heyzer, *Women, War and Peace: Mobilizing for Security and Justice in the 21st Century*, UNIFEM, the Dag Hammarskjöld Lecture, New York: NY, 22 shtator 2004, 1-4, në 4.

³² Dan Smith, *Towards a Strategic Framework for Peacebuilding: Getting Their Act Together. Overview Report of the Joint Utstein Study of Peacebuilding* (Ministry of Foreign Affairs: Oslo, 2004).

³³ Martina Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice". Gjetet në: http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/fischer_tj_and_rec_handbook.pdf.

³⁴ David Bloomfield, Teresa Barnes and Luc Huyse, *Reconciliation after Violent Conflict. A Handbook*. (International IDEA: Stockholm, 2003) 12-21.

³⁵ Martha Minow, (ed.), *Breaking the Cycles of Hatred. Memory, Law and Repair*. Princeton University Press: Princeton, NJ 2002).

tjetrin.³⁶ Konceptet e pajtimit mund të përfshijnë elemente të tilla si falja, mëshira (jo edhe aq drejtësia - edhe pse ndonjëherë edhe drejtësia), vizioni i përbashkët gjithëpërfshirës, shërimi i ndërsjellë dhe harmonia. Karen Bronéus përcakton pajtimin gjerësisht si "gjetja e një mënyre për të balancuar çështje të tilla si e vërteta dhe drejtësia në mënyrë që ndryshimi i ngadalshëm i sjelljeve, qëndrimeve dhe emocioneve mes ish armiqve të mund të ndodhë".³⁷

Pajtimi mund të ndodhë në nivele individuale, shoqërore dhe kombëtare. Pajtimi në nivelin shoqërorë dhe të shtetit jo domosdoshmërisht sjell pajtimin në nivel personal. Në nivel individual, pajtimi duhet të bëhet në mes të viktimës dhe kryerësit/dhunuesit.³⁸ Ndryshe nga keqardhjet apo kërkim faljet, të cilat mund të jenë procese të njëanshme në nivel të komunitetit dhe shtetit, pajtimi individual kërkon reciprocitet. Duhet të ketë një proces të bashkëveprimit të drejtpërdrejtë në mes viktimës dhe dhunuesit. Kryesi kërkon falje; viktimë falë. Në nivel shoqëror ose kombëtar, pajtimi mund të kuptohet si "një proces shoqëror që përfshin njohjen e ndërsjellë të vuajtjes së kaluar dhe ndryshimin e qëndrimeve dhe sjelljeve shkatërruese në marrëdhënie konstruktive drejt paqes së qëndrueshme".³⁹

Tani, në përpjekje të definimit të konceptit të ndërtimit të paqes (ose ang. peace building), shumica e dijetarëve i referohen raportit të vitit 1992 "Agjenda për paqe", i cili paraqiti konceptin e ndërtimit të paqes në OKB si "aksion për të identifikuar dhe mbështetur strukturat, të cilat do të priren për të forcuar dhe konsoliduar paqen në mënyrë për të shmangur një rikthim të konfliktit".⁴⁰

Gjatë viteve, përpjekje të ndryshme janë bërë për të elaboruar këtë përkufizim. Sipas ish-Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së, Kofi Anan,

³⁶ David A. Crocker, "Reckoning With Past Wrongs: A Normative Framework", në Carol A. L. Prager and Trudy Goveir (eds.) *Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts* (W Wilfrid Laurier University Press: Waterloo, Ont., 2003) 54.

³⁷ Karen Bronéus, "Reconciliation and Development", punim i lexuar në: "Building a Future on Peace and Justice," Nuremberg, 25-27 qershor 2007, 3.

³⁸ Marc Forget, "Crime as Interpersonal Conflict: Reconciliation Between Victim and Offender", në Carol A. L. Prager and Trudy Goveir (eds.) *Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts* WW111-35.

³⁹ Bronéus "Reconciliation and Development 5. Për pajtim shoqëror (për pajtim shoqëror me të kaluarën dhe grupet pajtuese me njëra tjetrën), shih po ashtu: "Hayner, *Unspeakable Truths*," kapitulli 10.

⁴⁰ "An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping", gjendet: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/47/277

termi “ndërtimi i paqes” i referohet veprimeve të ndërmarra në fund të një konflikti për konsolidimin e paqes dhe për të parandaluar një përsëritje të konfrontimit të armatosur”.⁴¹ Raporti Brahimi nga viti 2000 ka definuar ndërtimin e paqes si “aktivitete të ndërmarra përtej konfliktit për të rivendosur themelet e paqes dhe për të siguruar mjetet për të ndërtuar në ato themele diçka që është më shumë se vetëm mungesa e luftës”.⁴² Në ushtrimin e aktiviteteve të tyre të ndërtimit të paqes, çështja kryesore me të cilën përballen misionet ndërkombëtare për ndërtimin e paqes - dhe demokracitë e dala nga konflikti - është se si duhet marrë më së miri me trashëgiminë e dhimbshme të dhunës së kaluar, dhe në të njëjtën kohë si duhet ruajtur paqen e brishtë, jo vetëm brenda territorit, por edhe në rajon, dhe në disa raste edhe si të bëhet ndërtimi institucional dhe shtetëror në një shoqëri post-konfliktuale. Ndërsa në nivelin vendorë, dilemat kryesore që ngrihen kanë të bëjnë me atë se: a duhet dhënë përparësi sjelljes së autorëve të shkeljeve të të drejtave të njeriut para drejtësisë, duke luftuar kulturën e pa ndëshkueshmërisë që ka karakterizuar shumë konflikte civile?, apo është më e rëndësishme të fillohet duke u fokusuar në pajtimin e palëve që ishin në konflikt?, ose nëse ndërmarrjen e masave të dizajnuara për të siguruar se paqja dhe stabiliteti, dhe bashkë me to edhe perspektivat për rimëkëmbjen afatgjatë të vendit, janë përforcuar?

Të dyja, praktika dhe doktrina, kanë treguar se megjithatë, kanë një seri të dobësive kronike në përpjekjet ndërkombëtare për paqe, për të kapërcyer të kaluarën përmes proceseve të drejtësisë tranzicionale, dhe për të nisur aktivitetet që do të sjellin pajtimin. Disa prej këtyre dobësive janë kompleksiteti i tranzicioneve pas konfliktit, mospërputhja në mes të pritjeve për shërim të shpejtë dhe proceseve që historikisht kanë zgjatë në mënyrë të konsiderueshme, dhe çështje parësore e marrëdhënieve shtet-shoqëri, si dhe llojet e institucioneve shtetërore të nevojshme për të mbështetur paqen, dhe (mungesa e) njohurisë së aktorëve të jashtëm, mjeteve, burimeve, ose legjitimiteti për të kontribuar.⁴³ Ndërsa sfidat e brendshme institucionale me të cilat ballafaqohen operacionet e ndërtimit të paqes janë me rëndësi të madhe, por nuk janë megjithatë fokusi i këtij artikulli. Çfarë vijon është

⁴¹ Kofi Annan, “The Causes of Conflict and the Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa”, *Report of the Secretary-General to the Security Council*, S/1998/318 (13 April, 1998), para. 63

⁴² A/55/305-S/2000/809, para. 13.

⁴³ Charles T. Call and Elizabeth M. Cousens, “Ending Wars and Building Peace: International Responses to War-Torn Societies”. *International Studies Perspectives* (2008) 9, 1–21., gjendet në: <http://peacealliance.org/cms/assets/uploads/2013/05/Ending-Wars-Building-Peace.pdf>.

rishikimi i kritikës shkencore mbi supozimet ideologjike në ndërtimin e paqes ndërkombëtare dhe ndikimin e saj në qëllimet e drejtësisë transicionale.

2. Kritikat paralele për ndërtimin e paqes dhe drejtësinë transicionale nga aktorët ndërkombëtarë

Në kontekstin e post-konfliktit, proceset e drejtësisë transicionale dhe iniciativat ndërkombëtare për ndërtimin e paqes shpesh ndajnë të njëjtën hapësirë kohore dhe gjeografike.⁴⁴ Operacioneve të fundit ndërkombëtare të ndërtimit të paqes u është dhënë mandat për të trajtuar drejtësinë transicionale si dhe aktivitetet më të përgjithshme për ndërtimin e paqes.⁴⁵ Pavarësisht nga kjo, përpjekjet ndërkombëtare për ndërtimin e paqes dhe proceset lokale të drejtësisë transicionale jo gjithmonë janë parë si pjesë e së njëjtës ndërmarrje. Dijetarët dhe politikë-bërësit kanë shqyrtuar tensionet mes paqes ndërkombëtare dhe iniciativat për drejtësi, manifestuar në të ashtuquajturin debat "paqe kundrejt drejtësisë".⁴⁶ Përkrahësit e paqes argumentojnë se drejtësia do të jetë e mundshme vetëm nëse ka paqe, dhe drejtësia në vetvete mund të pengojë arritjen e paqes.⁴⁷ Pavarësisht nga kjo, mund të thuhet se paqja kundrejt debatit të drejtësisë për një farë mase është pajtuar me pragmatikët për të bërë paqen me anë të standardeve normative ligjore, kryesisht përmes zbatimit të standardeve të të drejtave të njeriut si

⁴⁴ Dustin N. Sharp, "Beyond the Post-Conflict Checklist: Linking Peacebuilding and Transitional Justice through the Lens of Critique" *Chicago Journal of International Law* Vol. 14 No. 1 (2013) Gjetet në: <http://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol14/iss1/6>.

⁴⁵ Për shembull, Misioni i OKB-së në Kosovë (UNMIK), dhe Autoriteti i Përkohshëm i OKB-së në Timorin Lindor (UNTAET). Për një pasqyrë të përpjekjeve të OKB-së për të vendosur sundimin e ligjit dhe të ndërtimit të paqes pas konfliktit në Kosovë dhe Timorin Lindor, shih në përgjithësi: Richard Caplan, "International Intervention and Its Aftermath: Kosovo and East Timor." Në Ulrich Schneckler and Stefan Wolff (eds.) *Managing and Settling Ethnic Conflicts: Perspectives on Successes and Failures in Europe, Africa and Asia*. (Hurst & Company: London, 2004: 206; "Hansjörg Strohmeyer, Making Multilateral Interventions Work: the United Nations and the Creation of Transitional Justice Systems in Kosovo and East Timor" 25:2 *Fletcher Forum of World Affairs* W107 (2001).

⁴⁶ Shih në përgjithësi, Chandra Lekha Sriram, "Confronting Past Human Rights Violations: Justice vs Peace in Times of Transition" 1-2 (Frank Cass 2004) që shqyrton në detaje tensionet mes iniciativave për paqe dhe drejtësi.

⁴⁷ Christine Bell, Colm Campbell and Fionnuala Ni Aolain (2004), "Justice Discourses in Transition". *Social and Legal Studies* 13, 3, fq. 305-328. Shih poashtu Sriram, Chandra Lekha and Suren Pillay (eds.), *Peace versus Justice? The Dilemma of Transitional Justice in Africa*, Scottsville, South Africa (University of KwaZulu Natal Press: South Africa, 2009)

një përgjigje automatike ndaj shkeljeve të të drejtave të njeriut gjatë konfliktit. Programet tradicionale ndërkombëtare të ndërtimit të paqes, megjithatë kanë qenë subjekt i fuqishëm i kritikave paralele: se ato janë shumë shpesh të shtyra nga jashtë,⁴⁸ të planifikuara dhe zbatuara në mënyrën nga lart-poshtë dhe shtet-centrike që i jep zë të pamjaftueshëm më të prekurve nga konflikti,⁴⁹ se ato janë paraqitur si zgjidhje teknokratike, neutrale dhe apolitike për çështje të kontestuara apo kontestuese;⁵⁰ dhe se ato në fund të fundit nuk pasqyrojnë nevojat lokale dhe realitetet, por një paradigmë dominuese “liberale ndërkombëtare të ndërtimit të paqes”.⁵¹ Sriram pretendon se fushat e drejtësisë transicionale dhe ndërtimit të paqes “ndajnë supozime të rëndësishme për marrëveshjet e preferuara institucionale, dhe një besim që të mirat tjera të rëndësishme - demokracia, tregjet e lira, “drejtësia” - në thelb mund të qëndrojnë dhe të krijojnë paqe”.⁵² Ky besim i ka rrënjët në doktrinën neoliberalë⁵³, e cila nxitë "hapjen e hapësirës politike, duke përfshirë përmirësimin në lidhje me kontestimet, pjesëmarrjen dhe të drejtat e njeriut"⁵⁴. Teitel shton se "fenomeni kërkimit të drejtësisë është i lidhur ngushtë me formësimin e identitetit politik liberal".⁵⁵ Modeli liberal i ndërtimit të paqes propagandon promovimin e demokracisë, reformave ekonomike të bazuara në treg dhe një sërë institucionesh të tjera të lidhura me shtetet 'moderne' si një forcë shtytëse për ndërtimin e paqes së qëndrueshme.⁵⁶ Modeli i liberal i ndërtimit të paqes, si një vizion i veçantë që ndërtuesit ndërkombëtarë të paqes kanë shpallur se si shtetet duhet të

48 Wendy Lambourne, “Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence”, *International Jnl of Transitional Justice* Volume 3, Issue 1, 28-48.

49 Oliver Richmond, “The Romanticisation of the Local Welfare, Culture, and Peacebuilding”. 44 *Intl Spectator: ItalJ Intl Aff* 149, 161-63. Shih po ashtu, Roger Mac Ginty, “Indigenous Peace-Making versus the Liberal Peace, Cooperation and Conflict” 43 *Jornal of the Nordic Intl Studies Assn* 139, 144 (2008).

50 Dustin N. Sharp, “Addressing Dilemmas of the Global and the Local in Transitional Justice” *Emmory International Law Review*. Gjendet në: <http://law.emory.edu/eilr/content/volume-29/issue-1/articles/dilemmas-global-local-transitional-justice.html>

51 Newman, Edward, Roland Paris and Oliver P. Richmond, “Introduction”. Në Newman, Edward, Roland Paris and Oliver P. Richmond (eds.), *New Perspectives on Liberal Peacebuilding* (United Nations University Press: Tokyo, New York, paris: 2009).

52 Chandra Lekha Sriram, “Transitional Justice and the Liberal Peace” . Në E. Newman, R. Paris & O. Richmond (eds.), *New Perspectives on Liberal Peacemaking* (UN University Press: New York, 2009)120.

53 Thania Paffenholtz, *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*(Lynne Rienner Publishers: London, 2010) 43.

54 Anna K. Jarstad and Timothy D. Sisk (eds.) *From War to Democracy: The Dilemmas of Peacebuilding*, Cambridge: Cambridge University Press : Cambridge, 2008) 17.

55 Tietel “*Transitional Justice*” f225.

56 Newman, Edward, Roland Paris and Oliver P. Richmond “Introduction” f 3-26.

organizohen së brendshmi - bazuar në parimet e demokracisë liberale dhe tregut të orientuar të ekonomisë - kërkon për të stabilizuar vendet që kanë përjetuar kohët e fundit luftëra civile. Në kritikën e tij Paris argumenton se ndërtimi i paqes nga aktorët ndërkombëtarë i ngjan një versioni të përditësuar (dhe më të mirë) të misionit 'civilisatrice', apo besimit në epokën koloniale se fuqitë perandorake evropiane kishin për detyrë t'i "civilizonin" popullsitë dhe territoret e varura.⁵⁷ Pavarësisht nga kjo, Paris dhe autorë të tjerë pohojnë se ky lloj i globalizimit nuk është domosdoshmërisht i padëshirueshëm – në të vërtetë, ndërtuesit e paqes duhet të vazhdojnë për të promovuar parimet e demokracisë liberale të tregut në shtetet e shkatërruara nga lufta.⁵⁸ Megjithatë, në praktikë është e diskutueshme metoda e përdorur për zbatimin e parimeve të demokracisë liberale të tregut në shtetet e shkatërruara nga lufta, duke pasur parasysh ndryshimet e prioritetëve të popujve pas përvojave traumatike, humbjet e njerëzve, personat e humbur dhe shkatërrimin ekonomik, disa nga çështjet që rezultojnë nga konflikti.

Të gjitha këto çështje që mbasin në shoqëritë pas konfliktit, krijojnë tensione që mund të shpërthejnë veçmas fill pas konfliktit⁵⁹ dhe të ndërpresin përpjekjet ndërkombëtare të ndërtuesve të paqes në zbatimin e parimeve të demokracisë liberale.⁶⁰ Një kritikë tjetër është e lidhur me qëndrimin normativ të doktrinës së drejtësisë transicionale, e cila ka ndikuar shumë në zhvillimin e literaturës në këtë fushë.⁶¹ Duke u fokusuar për një kohë të gjatë në (kryesisht) mekanizmat ligjorë për t'u marrë me një të kaluar të dhunshme, drejtësia transicionale ishte e dominuar nga dijetarët ligjorë që shqyrtonin "çështje doktrinare" me referencë në të drejtën ndërkombëtare penale, të drejtat e njeriut, të drejtën humanitare dhe sfidat e brendshme për

⁵⁷ Roland Paris, "International Peacebuilding and the 'Mission Civilisatrice'", 28 *Rev Intl Studies* 637 (2002).

⁵⁸ Roland Paris, "Peacebuilding and the Limits of Liberal Internationalism", *International Security*, 22:2 (Fall 1997), 54–89.

⁵⁹ Sharp "Beyond the Post-Conflict Checklist: Linking Peacebuilding and Transitional Justice through the Lens of Critique" f 186-191.

⁶⁰ Një nga rastet më famëkeqe janë trazirat etnike në të gjithë Kosovën, ndërsa nën administrimin territorial të UNMIK-ut më 17 mars dhe 18 mars 2004, ku nëntëmbëdhjetë vetë u vranë (11 shqiptarë të Kosovës, tetë serbë të Kosovës), më shumë se 900 persona u plagosën (duke përfshirë 65 policë ndërkombëtarë dhe 58 oficerë të Shërbimit Policor të Kosovës). Për më shumë shih: Organization for Security and Co-operation in Europe, Human Rights Challenges Folloëing the March Riots, 25 maj 2004, Gjendet në: <http://www.osce.org/kosovo/32379?doenload=true>.

⁶¹ Colleen Duggan, "Editorial Note". *International Journal of Transitional Justice*, 4 (2010) 315- 328.

amnistinë".⁶² Trashëgimia e këtij bashkëpunimi ndërshtetëror dhe kriminalizimi i keqbërës shtetërore, bazuar në standardet universale të drejtave të njeriut, përbën bazën e ligjit modern të drejtave të njeriut dhe një themel juridik të normës aktuale të drejtësisë transicionale.⁶³ Normativa dominuese në optikën e të drejtave të njeriut (për të lehtësuar transicionin në demokraci) ka përcaktuar se cili lloj i masave të drejtësisë është konsideruar i duhur dhe pse disa masa ishin të njohura si iniciativat e drejtësisë legjitime gjatë kohës së ndryshimit politik.⁶⁴ Si të tilla, ndërmarrjet nga aktorët ndërkombëtarë të bazuara në të drejtat e njeriut, të manifestuara në formën e gjykatave ndërkombëtare dhe hibride, janë quajtur "projekte globale".⁶⁵ Literatura e drejtësisë transicionale, siç përcaktohet nga qasja perëndimore legaliste për drejtësinë përmes "projektit globale", ndikon në aftësinë e fushës për të llogaritur për mekanizmat vendas dhe zakonor të drejtësisë që nuk përkrahin këtë këndvështrim legalist.⁶⁶ Proceset dhe mekanizmat e drejtësisë transicionale, sikur ndërtimi i paqes liberale, mund të destabilizojnë vendet pas konfliktit pas mizorive, sepse "thirrjet për drejtësi janë të mundshme për të gjeneruar tensione dhe përkeqësuar konflikte që kanë potencial për të minuar ndërtimin e paqes."⁶⁷ Shtytja ndërkombëtare për të bërë drejtësi, ose "juridicizimi i marrëdhënieve ndërkombëtare,"⁶⁸ ka shtyrë komunitetin ndërkombëtar për t'iu përgjigjur thirrjes për përgjegjshmëri me ngritjen e institucioneve të rëndësishme ligjore ndërkombëtare, dhe, modele të tjera hibride lokale, por janë kritikuar për mos përfshirjen në një sërë aktiviteteve lokale që nuk janë direkt të lidhura me vet drejtësinë.⁶⁹

⁶² Christine Bell, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'NonField'". *International Journal of Transitional Justice*, 3 (1) (2009) 5-27.

⁶³ Teitel, "Transitional Justice Genealogy", 69-94.

⁶⁴ Arthur Paige, "How "Transitions" Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice". *Human Rights Quarterly*, 31 (2009) 321-367.

⁶⁵ Nagy, "Transitional Justice as Global Project: Critical Reflections" f. 275.

⁶⁶ Stephanie Vielle, "Transitional Justice: A Colonizing Field?" *Amsterdam Law Forum* [S.I.], v. 4, n. 3. 58-68, Sep. 2012. ISSN 1876-8156(duke argumentuar se literatura e drejtësisë transicionale është përcaktuar nga qasja perëndimore, legalise për drejtësinë, e cila ndikon në aftësinë e fushës për të llogaritur për mekanizmat vendor dhe zakonor të drejtësisë që nuk e mbështesin këtë këndvështrim legalist). Gjendet në: <<http://amsterdamlawforum.org/article/view/283>> .

⁶⁷ Chandra Lekha Sriram, Olga Martin-Ortega, and Johanna Herman, "Promoting the Rule of Law: From Liberal to Institutional Peacebuilding". Në Chandra Lekha Sriram, Olga Martin-Ortega, and Johanna Herman (eds), *Peacebuilding and the Rule of Law in Africa: Just Peace?* 1, 1-2 (Taylor & Francis: Vendi i botimit, 2010)

⁶⁸ Nagy, "Transitional Justice as Global Project: Critical Reflections" f.275.

⁶⁹ Barbara Oomen, "Donor-Driven Justice and Its Discontents: The Case of Rwanda". *Development and Change* 2005-5. 893.

Për më shumë, ndërtimi ndërkombëtar i paqes dhe ndikimi në proceset e drejtësisë transicionale janë kritikuar për një mungesë të ekuilibrit të përshtatshëm midis "vëndorëve" dhe "ndërkombëtarëve" në aspektin e agjencisë, të dhënave, dhe autoritetit mbi planifikimin dhe programimin e pas konfliktit.⁷⁰ Thomson dhe Nagy deklarojnë se në fushën e drejtësisë transicionale vetëm kohët e fundit ka filluar t'i kushtohet vëmendje "mekanizmave tradicionalë, më të lokalizuar, si një korigjues për të metat e qasjeve të ndërkombëtarizuara "një masë u përshtatet të gjithëve".⁷¹ Shqetësimet për goditjen e ekuilibrit të drejtë midis aktorëve vëndorë dhe ndërkombëtarë marrin një numër të formave retorike, dhe përfshijnë merakun që agjendat post-konfliktit janë "të drejtuar nga jashtë," se janë planifikuar dhe zbatuar nga "lart-poshtë", ose ndryshe dështojnë për të dhënë mjaftueshëm për aktorët lokal në lidhje me çështjet kryesore dhe zgjidhjet.⁷² Për më shumë, qasjet perëndimore lidhur me ndërmarrjet e drejtësisë transicionale janë duke i dhënë shumë pak vëmendje praktikave lokale për të promovuar paqen, drejtësinë dhe pajtimin. Argumenti se strukturat ndërkombëtare të ndërtimit të paqes në formën e misionëve paqeruajtëse janë paraqitur si zgjidhje teknokratike, neutrale dhe apolitike për çështjet politike shumë të kontestuara apo të kontestueshme.⁷³

Me fjalë të tjera, në procesin e vendosjes për modalitetet e formave më të mira të qeverisjes dhe pyetjet që lindin nga dëshira për drejtësi kanë të bëjnë me atë se: drejtësi për kë, për çka dhe për çfarë qëllimesh?, që zakonisht janë zgjedhje dhe vendime mjaftë politike që kanë pasoja të rëndësishme për shpërndarjen e pushtetit politik, ekonomik, social, dhe kulturor në transicion pas konfliktit.⁷⁴ Arthur pretendon se përmbajtja konceptuale e drejtësisë transicionale është formësuar direkt nga një grup i ndërveprimeve midis aktivistëve të të drejtave të njeriut, juristëve dhe studiuesve ligjorë,

⁷⁰ Simon Chesterman, "Ownership in Theory and in Practice: Transfer of Authority in UN State Building Operations". 1 *Journal of Intervention and Statebuilding* 3 (2007). Shih gjithashtu: Timothy Donais, "Empowerment or Imposition? Dilemmas of Local Ownership in Post-Conflict Peacebuilding Processes". 34 *Peace & Change* 3 (2009).

⁷¹ Susan Thomson & Rosemary Nagy, "Law, Power and Justice: What Legalism Fails to Address in the Functioning of Rwanda's Gacaca Courts". *The International Journal of Transitional Justice* 2011-5.

⁷² Sharp "Beyond the Post-Conflict Checklist: Linking Peacebuilding and Transitional Justice through the Lens of Critique" f,169.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ole Sending, "Why Peacebuilders Fail to Secure Ownership and Be Sensitive to Context" 8 *Security in Practice, NUPI Working Paper* 2009, 755.

politikëbërësve, donatorëve dhe ekspertëve të politikës krahasuese.⁷⁵ Ata kryesisht i kuptuan transicionet nga konfliktet në aspektin e reformave politike, në vend të transformimit shoqëror, dhe kështu proceset e drejtësisë transicionale u interpretuan si zhvillime kryesisht në nivel ligjor-institucional të politikës dhe subjekt të logjikës së menaxhimit të projektit. Për shembull, në kontekstin e Irlandës së Veriut, Bell dhe të tjerët argumentojnë se reformat mund të jenë të mundshme vetëm kur ato janë "të shkruara me një gjuhë menaxheriale, me theks në "profesionalizëm", "efikasitet" dhe "modernizim".⁷⁶ Duke planifikuar, zbatuar, monitoruar dhe vlerësuar, drejtësia transicionale është racionalizuar.⁷⁷ Si të tilla, proceset e drejtësisë transicionale janë artikulluar në log-korniza me aktivitete dhe rezultate të cilat supozohet se çojnë në rezultate të pritshme dhe ndikime që mund të vlerësohen. Duke krahasuar zhvillimin dhe drejtësinë transicionale, Colvin argumenton se të dyja janë të theksuara nga logjika se me planifikim të kujdesshëm dhe teknikë të duhur, qëllimet e tyre mund të realizohen në mënyrë efektive dhe efikase.⁷⁸ Duke u bazuar në manualët e praktikave më të mira që janë zhvilluar nga ekspertët, drejtësia transicionale është elaboruar dhe vendosur në projekte. Megjithatë, këto manuale përshkruajnë një vend teknokrat, mjetet dhe qasjet e të cilave për drejtësinë transicionale karakterizohen nga një përqendrim i fuqishëm në legalizëm, me pak ose aspak vëmendje në nevojat shoqërore dhe kontekstin lokal.

Pas shqyrtimit të disa prej kritikave të dijetarëve të ndërtimit ndërkombëtar të paqes dhe ndikimit të saj në proceset e transicionit, tani dua të vlerësoj ndikimin e kësaj kritike në formësimin e konceptit të pajtimit si qëllim përfundimtar i proceseve të drejtësisë transicionale.⁷⁹ Duke u nisur nga përcaktimi i gjerë i pajtimit, si një ndërmarrje për të "gjetur një mënyrë për të balancuar çështje të tilla si e vërteta dhe drejtësia, në mënyrë që ndryshimi i ngadalshëm i sjelljeve, qëndrimeve dhe emocioneve mes ish armiqve të

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Bell, Campbell and Ni Aolain "Justice Discourses in Transition" f 305-328.

⁷⁷ Goetschel, Laurent and Tobias Hagmann, "Civilian Peacebuilding: Peace by Bureaucratic Means?" *Conflict, Security and Development* 9 (2009). 55-73.

⁷⁸ Colvin, Christopher J., "Purity and Planning: Shared Logics of Transitional Justice and Development" *International Journal of Transitional Justice* 2 (2008). 412-425.

⁷⁹ Skaar, Elin (2013) "Reconciliation in a Transitional Justice Perspective". *Transitional Justice Review* Vol. 1 Issue 1 (2013), Article 10. DOI: <http://dx.doi.org/10.5206/tjr.2012.1.1.4>. Gjendet në: <http://ir.lib.uwo.ca/tjreview/vol1/iss1/10>

mund të ndodhë"⁸⁰, është e vlefshme për të argumentuar se pajtimi ka nevojë për orkestrim të proceseve nga lart-poshtë dhe nga poshtë-lart.⁸¹ Edhe pse procesi mund të fillojë ose me udhëheqësit ose në bazë, për të qenë efektiv duhet të vazhdojë gjithmonë në dy dimensione në të njëjtën kohë.⁸² Shumica e autorëve pajtohen se pajtimi përshkruan një proces, më shumë se një gjendje të përfundimtare ose rezultat, që synon ndërtimin e marrëdhënieve midis individëve, grupeve dhe shoqërive. Pastaj është i diskutueshëm pozicioni i misioneve paqeruajtëse ndërkombëtare për të filluar procesin e pajtimit, duke pasur parasysh kritikën e mësipërme për mungesën e ndërveprimit me vendasit dhe zbatimin në stilin teknokratik dhe menaxhimin bazuar në projekte të aktiviteteve të ndërtimit të paqes. Ekziston supozimi i përhapur se projektet e drejtësisë transicionale nga aktorët ndërkombëtarë do të pranohen si legjitime dhe mjete neutrale, pasi që udhëhiqen bazuar në normat dhe standardet ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, të bazuara në universalitetin e tyre. Megjithatë, kur është fjala për pajtimin është i diskutueshëm universaliteti i tij, pasi që këtu ne flasim në nivel individual dhe për më tepër praktika e ka dëshmuar se niveli kombëtar i pajtimit është vështirë që të jetë i imunizuar nga betejat për pushtet dhe instrumentalizim politik. Në veçanti kritika ndaj qasjes teknokrate, menaxhimit proceseve të drejtësisë transicionale në dhe pajtimit në forme të projekteve teknike, nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht pajtimin si qëllim përfundimtar. Sigurisht është e dëshirueshme nga perspektiva e aktorëve ndërkombëtarë që projektet e drejtësisë transicionale të zbatohen dhe monitorohen në logjikën e bazuar në projekt, në procesin e pajtimit elementi njerëzor është shprehur thjesht në emocionet e njeriut dhe në këtë çështje shumë të ndjeshme dhe personale individuale, nuk mund të reflektohen në një projekt (të drejtësisë transicionale). Ndërsa projektet e drejtësisë në formë të gjykatave ndërkombëtare dhe hibride në një farë mase mund të menaxhohen, kurse pajtimi nuk mundet. Pajtimi shpesh i referohet kompromiseve politike për të stabilizuar regjimet e reja, nuk është megjithatë një mjet me vlerë neutrale, por është më tepër një proces politik që përfshinë individët dhe shoqërinë si tërësi. Pajtimi shoqërorë mbi të gjitha bëhet për të siguruar që gjeneratat e

⁸⁰ Karen Brounéus, "Reconciliation and Development Dialogue Globalization". *Friedrich-Ebert-Stiftung, OCCASIONAL PAPERS BERLINN* 36 / nëntor 2007/. Gjetet në: <http://library.fes.de/pdf-files/iez/04999.pdf>

⁸¹ Bar-On, Dan, "Reconciliation Revisited for More Conceptual and Empirical Clarity". Janja Bec-Neumann (ed.). *Darkness at Noon. War Crimes, Genocide and Memories* (Centre for Interdisciplinary Postgraduate Studies: Sarajevo, 2007). 62-84.

⁸² Bar-Tal, Daniel, "Nature, Rationale, and Effectiveness of Education for Coexistence". *Journal of Social Issues* 60, 2 (2004). 253-271.

reja të mos bartin barrën e historisë së krimeve të dikurshme dhe të mos bartin ndjenjën e viktimizimit historik.

Sigurisht, zbatimi i qasjes "një masë për të gjithë" ka mungesë të lidhjes sociale, historike dhe kulturore të njerëzve të cilët janë të prekur kryesisht nga transicioni. Besimi i gabuar se ajo që ka funksionuar në disa vende të zhvilluara dhe të industrializuara, do të funksionojë në vende të tjera, është i diskutueshëm kur kemi të bëjmë me pajtimin. Si rezultat i kësaj, pronësia vendore e këtyre proceseve dhe angazhimi në rindërtimin e një shoqërie të drejtë nuk është gjithmonë optimal. Kjo është shqetësuese, sepse është e njohur se duke injoruar nevojat lokale dhe duke dështuar për t'u angazhuar aktorët lokalë, ka të ngjarë të dëmtohet ancorimi i një paqe të qëndrueshme.⁸³ Aktorët lokalë dhe komunitetet duhet të përfshihen në hartimin dhe zbatimin e përpjekjeve transicionale për procesin, në programe të caktuara të pajtimit. Rikrijimi i dialogut mes palëve, me anë të programeve të udhëhequra në nivel lokal, shpesh është mënyra më e mirë për të kapërcyer dallimet dhe për të rivendosur besimin.

Përfundim

Padyshim drejtësia transicionale, si një fushë e re e studimeve, është vetë në transicion.⁸⁴ Edhe pse drejtësia transicionale dhe ndërtimi i paqes pas konfliktit nëpërmjet ndihmës së aktorëve ndërkombëtarë kanë vazhduar historikisht në rrugë të veçanta, edhe pse ka pasur një ngjashmëri të shquar prapë kritikën dhe shqetësimet e doktrinave janë ngritur ndaj ndërlidhjes së konceptit të paqeruajtjes me aktivitetet e drejtësisë tranzicionale. Ajo që së pari duhet të pranohet është se çdo shoqëri në transicion është unike, edhe pse përmban ngjashmëri të shumta me shoqëritë e tjera pas konfliktit, kritika aktuale shkencore ven vëmendjen se mënyra për t'iu qasur krimeve të kaluara nga ana e aktorëve ndërkombëtarë gjatë ndërtimit të paqes duhet të dizajnohet në mënyrë specifike për secilin vend. Ka pasur një tendencë në operacionet ndërkombëtare paqeruajtëse për të barazuar konceptin 'tradicional' me 'fer', 'mirë' dhe 'paanshëm', veçanërisht në situatat kur ndërhyrësit ndërkombëtarë janë të ndjeshëm ndaj shkeljeve mbi kulturën dhe zakonet e vendit të misionit. Akuzat e imperializmit kulturor dhe zbatimi i vlerave perëndimore në misione të tilla janë përhapur për vite dhe, në disa raste, këto kritika kanë qenë të vlefshme, veçanërisht në proceset e pajtimit.

⁸³ Vieille, "Transitional Justice: A Colonizing Field?" *Amsterdam Law Forum*, f 59-68.

⁸⁴ Bell, Campbell and Ní Aoláin, 'Justice Discourses in Transition', f 305.

Prandaj, duhet të kihet kujdes në mënyrë që gjatë një përgatitjes së një operacioni të paqes, në kërkim të mbështetjes dhe mbrojtjes së normave dhe vlerave kulturore të vendit të misionit, standardet ndërkombëtare për të drejtat e njeriut të mos lihen anash ose të zhduken.

Nuk duhet të ketë një qasje "një masë u përshtatet të gjithëve" për drejtësinë tranzicionale. Bashkësia ndërkombëtare, duke i siguruar qeveritë e brishta të reja me mbështetje të rëndësishme financiare, institucionale dhe normative për të marrë parasysh të kaluarën, duhet t'i kushtojë më shumë vëmendje nevojave të viktimave, dhe të vendosë themelet për demokracinë, të drejtat e njeriut dhe sundimin e ligjit. Roli i bashkësisë ndërkombëtare duhet të vlerësohet dhe të përcaktohet kryesisht nga njerëzit drejtpërdrejt të përfshirë në proceset e pajtimit në vendet e tyre.

Megjithatë, pajtimi nuk mund të sigurohet vetëm nga mekanizmat tranzicional, ai merr më shumë kohë dhe përpjekje se sa që mund të arrijë çdo gjykim me kohë të kufizuar, komision për të vërtetën apo proces tradicional. Mekanizmat kalimtarë shpesh të iniciuar nga aktoret ndërkombëtare janë hapa drejt pajtimit, jo arritje e saj. Megjithatë, ka disa faktorë që mund të përmirësojnë mekanizmat e drejtësisë tranzicionale dhe me këtë edhe të rriten shanset e stabilitetit, sigurisë dhe paqes së qëndrueshme.

Prof. Ass. Remzije Istrefi

Notion of the Transitional Justice and Reconciliation from a Standpoint of International Peace Building

Summary

In this paper we discussed the issue of transitional justice, its place and role in peace building of shattered and war torn societies. Some lessons from the past have been outlined, with a reservation that there is no general approach to the problem of transitional justice. It depends on several factors.

Charges of cultural imperialism have occasionally hindered the process of national reconciliation. Impartiality and objectivity are not enough to overcome the difficulties on the ground. More is needed for transitional justice to be seen as a meaningful instrument of peace and prosperity for societies that have reemerged from war and conflict.

Transitional justice and its mechanisms serve as a bridge to another phase in the peace building as they themselves are transitional and meant to be such. This means that reconciliation, mediation, truth commissions and other mechanisms of these types of justice are themselves meant to be temporary and serve the sole purpose of overcoming the dramatic situations that war and conflict usually leave behind.

Other factors, such as culture, the type of conflict and its duration also play a role in choosing proper mechanisms of transitional justice. These aspects as well have been discussed in this paper, arriving at a conclusion that there cannot be a readymade solution covering all situations emerging out of war and violence.

